

الحمد لله

İMAM BİRGİVİ'NİN HAYATI,
ESERLERİ, GÖRÜŞLERİ VE SOSYAL
HAYATA ETKİSİ

YARINLARA İZ BIRAK
PROJESİ

İmam Birgivi AİH Lisesi

ÖDEMİŞ 2023

YARINLARA İZ BIRAK PROJESİ
İmam Birgivi Anadolu İmam Hatip Lisesi

Proje Danışmanı: Şerif ÇIRAK (İHL Mesl.Ders.Öğ/Ok. Md.)

Projede Yer Alan Öğrenciler:

- *Caner ÖZMEN(10/A Sınıfı Öğrencisi)
- *Fatma Nur UZUNYOL(10/A Sınıfı Öğrencisi)
- *Mehmet Can İDİL(10/A Sınıfı Öğrencisi)
- *Mehmet CENGİZ (10/A Sınıfı Öğrencisi)
- *Hamide Sahra TOSUN(12/A Sınıfı Öğrencisi)

ÖDEMiŞ

ÖNSÖZ

Geleceğin inşa edilmesinde, geçmiş döneme aitengin tecrübeler ile ilmi ve kültürel mirastan yararlanılmasının yanı sıra bunların günümüze aktarılması, günümüz insanı ve gençliği tarafından bilinmesi ve anlaşılması son derece önemlidir. Bu bakımdan İslam düşüncesine katkı sağlamış, İslâm inanç esaslarını açıklamaya çalışmış, bunlara yönelik itirazlara cevaplar vererek İslâm akîdesini savunmuş, ortaya çıkan problemleri çözerek toplumun şekillenmesinde önemli rol oynamış alimleri ve eserlerini yakından tanımak gerekmektedir. Bu temel gerekçeden hareketle,

Küçük Menderes havzasının en eski yerleşim yerlerinden olan ve bir dönem (1308-1426) Aydınogulları beyliğine merkezlik yapan Birgi’de Osmanlı devletinin en parlak dönemi kabul edilen Kanunî Sultan Süleyman(1520-1566), II. Selim (1566-1574) dönemlerinde yaşamış İmam Birgivi (D.1523 Balıkesir-Ö.1573 Birgi) İstanbul’daki eğitim hayatını tamamladıktan sonra Birgi’ye yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada ilmiyle topluma yol göstermiştir. ismini İmam Birgivi’den alan okulumuzun öğretmeni ve öğrencileri olarak İmam Birgivi’yi yöremizin manevi önderi ve değeri olarak tanıtmayı amaçladık.

Şerif ÇIRAK
İmam Birgivi AİHL Okul Müdürü

İMAM BİRGİVİ'NİN HAYATI

İmam Birgivi Osmanlı'nın en parlak döneminde yaşamış gerek hayatta iken gerek vefatından sonra ilmiyle, şahsiyeti ile, kaleme aldığı eserlerle iz bırakan ender alimlerden biridir. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tasavvuf, Arapça gibi ilimlerde birçok eser vermiş olup bu eserlerinin birçoğu Osmanlı medreselerinde okutulan ders kitapları arasında yerini almıştır. İmam Birgivi'nin Yaşadığı Dönem; İmam Birgivi'nin yaşadığı dönem Osmanlı devletinin en parlak dönemi kabul edilen Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine ve II. Selim (1566-1574) dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde Osmanlı devletinin toprakları doğuda Basra körfezine, batıda Viyana'ya, kuzeyde Kırım'a ve güneyde Sudan'a kadar uzanmıştır. Kanunî dönemi II. Selim döneminin aksine batı ve doğuda fetihlerin yoğun olduğu bir dönem olmakla birlikte her iki dönem de ilme, alime, sanatkara, mimara ve edibe kıymet verilen, toplumunun ilim ve kültür açısından gelişmesine katkı sağlanan dönemler olmuştur. Bu iki dönemde başta İstanbul olmak üzere ülkenin dört bir tarafına vakıf, cami, imarethane, medrese ve külliyeler yaptırılmış, hem müslüman hem de gayr-i müslim ahalinin dertleri önemsenerek gerekli tedbirler alınmıştır. İmam Birgivi kendi ifadesi ile 10 Cemâziye'l-evvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu. Adı Mehmed, Babasının ismi Pîr Ali Efendi, dedesinin ismi de İskender Efendi'dir. Annesinin adı ise Meryem'dir. Hayatının en önemli devrelerini İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı Birgi kasabasında müderris olarak geçirmesi sebebi ile Birgili veya Birgivi olarak meşhur olmuştur. Birçok kıymetli eser telif eden Birgili Mehmet Efendi tahsil hayatını İstanbul'da tamamladıktan sonra Birgi'ye yerleşmiş, burada uzun bir tedrisat hayatından sonra 1573 yılında gerçekleştirdiği İstanbul seyahatinde veba hastalığına yakalanarak 52 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi bugün İzmir'in Ödemiş İlçe sınırları

içerisinde kalan Birgi Mahallesi medfundur. Birgili Mehmet Efendi, ilk tahsiline Balıkesir’de Kur’ân-ı Kerim hıfzını bitirerek, Arapça ve mantık ilimleri okuduğu alim ve fâzıl bir şahıs olan babası Pîr Ali Efendi’den başlamıştır. Babası Ali Efendi’nin hem ilim hem de tekke ehlinde olması İmam Birgîvî’nin kişiliği üzerinde etkili olmuştur. Daha sonra İstanbul’a Semaniye Medreselerinde okumak üzere gelir. İmam Birgîvî’nin ders aldığı hocalarından bazıları şu kimselerdir: - Küçük Şemseddin Efendi olarak maruf, Şemseddin Ahmed Efendi (ö.1550). - Ahîzâde olarak bilinen Karamânî Mehmed Efendi (ö.1563). - Karaman Akşehirli Abdullah Efendi (ö.1571). - Kızıl Molla lakaplı, Amasyalı Abdurrahman Efendi (1575). Tahsilini bitirdikten sonra müderris unvanına kavuşan ve hocası Abdurrahman Efendi’ye mülâzımlık eden İmam Birgîvî daha sonra hocası Abdurrahman Efendi’nin teşvikiyle Edirne’de kassâm-ı askerî (Askerî sınıf mensubu kişilerin miraslarını vârisler arasında paylaştıran kadıasker) adına memur olarak devlet memurluğu yaptı. Bazı sebeplerden dolayı kassâmlık görevinden istifa eden Birgili Mehmet Efendi Sultan II. Selim’in hocası olan Atâullah Efendi (ö.1571)’nin teklifi ile Birgi’ye gelmiş Atâullah Efendi’nin yaptırdığı medresenin (Dâru’l-hadîs) başına geçmiştir. İmam Birgîvî ömrünün sonuna kadar bu medresede görev yapmış, hayatını tedris, telif, vaaz ve irşat ile geçirmiştir. İmam Birgîvî’nin ilminden istifade etmek arzusuyla birçok ilim talebesi Birgi’ye gelerek ondan icazet almıştır. İmam Birgîvî’nin en meşhur talebeleri şu kimselerdir: - Akşehirli Abdunnaşir Efendi (ö.1572) - Ulamışlı Muslihiddîn Efendi (ö. 1592). - Ğazi Emir (ö.1613). - İmam Birgîvî’nin oğlu Fazlullah Efendi (ö.1622). - Kadızâde Mehmet Efendi (ö.1635-36). Birgîvî Mehmed Efendi’nin biyografisinden bahseden bütün kaynaklar, onun Osmanlı döneminde yetişmiş mümtaz bir âlim olmasının yanında dinî ve ahlâkî bakımından da mükemmel bir insan olduğunu nakleder. İmam Birgîvî, şöhreti yalnızca ulema arasında kalmayıp halka kadar yayılmış

olan bir alimdir. Mehmed Ali Aynî (ö.1945) eserinde İmam Birgîvî'den “kâmil insan” diye bahsederken hakkında “Ahlakçılarımız içinde Birgîvî derecesinde mümtaz bir simaya nadir tesadüf olunur. Çünkü onun dini bilgisi ve bıraktığı eserleri ne kadar yüksek ise meslek ve meşrebi de o nisbette pâk, nezih ve metin idi” ifadesini serdetmiştir. Ömer Nasûhi Bilmen (ö.1971) de İmam Birgîvî hakkında “Birgîlî merhum, ilim ile takvayı cem etmiş, zahiren ve bâtinen mükemmel bir hâle gelmiş, metîn, vakar ve temkin ile muttasıf bir fâzıldır” demektedir. Bazı kaynaklarda ise İmam Birgîvî'den “Sarf ve nahivde âlim, sünnetin ihyâcısı, sûfî, vâiz, fakih, müfessir, muhaddis ve ferâiz âlimi” diye söz edilmektedir. Vefatı Ömrünün son senelerini Birgî'de tedris, telif, vaaz ve irşad faaliyetleri ile geçiren İmam Birgîvî İstanbul'a yaptığı bir seyahat esnasında veba hastalığına yakalanmış ve 1573'te dönüş yolunda 52 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Birgî'ye getirilerek bugün kabrinin bulunduğu yere defnedilmiştir. İmam Birgîvî vefat ettiği vakit geride kalanlara cenazesi ile alakalı şu vasiyette bulunmuştur: “Üzerime yapı yapmasınlar, çadır kurmasınlar ve başımda beklemesinler. Başımın ucuna duâya vesile olsun diye belli, bir büyücek taş diksınler. Kabrim yıkılacak olursa üzerime toprak döküp, yeniden hörgüç gibi yaparak tamir etsinler. Yüksekliği bir karış olsun. Mezarımı açarak içinden tamir etmesinler. Ehlime ve evlatlarıma vasiyyetim budur ki, üzerime sağı (ağıt) sağmasınlar, ifratla medhetmesinler. Öldüğüm günde, yedisinde, kırkında ve yılında yemek pişirip ziyafet yapmasınlar. Ruhum için çok sadaka versinler. Allah'ü Tealâ kabul etsin. Akçeye kâdir olmazlarsa ekmekten, piriçten, yağdan ve tuzdan ve soğandan neye kâdir olurlarsa azdan çoktan fakirlere Allah için verip, sevabını bu fakire dilleriyle bağışlasınlar ve duâlarında ansınlar.”

İMAM BİRGİVİ'NİN ESERLERİ

1. Tarîkat-ı Muhammediyye
2. Vasiyetname
3. Zuhr-ul-müteehhilîn
4. Avâmil
5. İzhar
6. Emsile-i Fadliye
7. Risâletün fî beyânirusûm- il-mesâhif-il-Osmâniyye
8. Ravdat-ül-cennât fî usûl-il-i'tikâd
9. Şerhuha dîs-ül-erba'în
10. Etfal-ül-müslimîn,
11. Ziyâret-ül-kubûr
12. Nûr-ul-ahyâ
13. Cilâ-ül-kulûb
14. Muaddil-üs-salât
15. İnkâz-ün-nâimîn
16. Dürr-ül-yetûm fî ilm-it-tecvîd
17. Hâşiye-i Hidâye
18. İmtihân-ül-ezkiyâ
19. Risâletün fî usûl-il-hadîs
20. Ta'likat ales-Sadr-iş-şerî'a
21. Rilâletün minel âdâb
22. Ulûmu âliyye'den bahseden manzum bir risale
23. Risâletün fî hurmet-it-tegannî ve vucûbi isti'mâ-il-hutab
24. Sihahı acemiyye (persisch)
25. Tefsîru sûret-il-Bekara
26. İnkâz-ül-hâlikîn
27. Şerhu Lübâb-ül-elbâb fî ilm-il-i'râb lil-Beydâvî
28. Kifâyet-ül-mübtedî fis-sarf
29. Dâfiat-ül-mübtediîn ve kâşifetü butlan-ül-mülhidîn

İMAM BİRGİVİ'NİN GÖRÜŞLERİ

İmam Birgivî, eserlerini çoğunlukla Arapça yazardı. Arapça yazılmışolan "*et-Tarîkatu'l-muhammediyye*" enmeşhurlarından biri olup bu eserde sûfilerin uydukları ve ona göre küfür olan imanda yeniliklere (bid'at) cephe alır. Ona göre bid'atlar, küfür le haram arasındır. Sûfi âlimlerce kabul edilen *bid'at-ı hasene* (iyi yenilik) ve *bid'at-ı seyyiye* (kötü yenilik) Ebu _____ Hanife'nin yaptığı gibi istihsân la hükmedilemeyeceğini, çünkü onların Ebu Hanife zamanındakinden çok daha kötü olduğunu ileri sürer.

Vahdet el-vucûd doktrinini reddeder ve fikri ortaya atan İbn Arabî'yi sert bir dille eleştirerek onun kâfir olduğuna hükmeder. İbn Arabî'nin "Firavun'un inancı" konusundaki görüşlerinin aksini iddia eder. El-emr bi'l ma'rûf ve n-neh-y-i an il-münker'i vacip olarak görür. Astronomi'yi kabul ederken astroloji yi ve ilm-i kelâm ın büyük çoğunluğunu reddeder. Kelâm, ona göre sadece düşmanların görüşlerini çürütmek için kullanılabilir. İtikadî tartışmalar, mümkün olan en aza indirgenmelidir.

Birgivî Edirne'de imam olarak çalışır, sonra II. Selim'in bir hocası ve tanıdığı olan İmam Ataullah Efendi ile Birgi'de bir medrese kurup, orada kendi ders verir. İstanbul'daki ziyaretlerinde en büyük destekçisi olan Sokullu Mehmed Paşa gibi devlet adamlarıyla buluşarak imparatorluktaki kötü faziletler konusunda bilgi verir. Görüşüne göre, bunları bertaraf etmenin anahtarı, İslâm Peygamberi ve Selef-i Salihîn in yaptıkları gibi her türlü bid'attan temizlenmiş olarak uygulanan İslâm'dadır.

III. Murad zamanında Sokullu Mehmed Paşa'nın karşıtlarının sözü geçmeye başladı; Sokullu Mehmed Paşa, sûfilere karşı birçok teşebbüste bulunduktan sonra bir sûfî derviş tarafından 1579'da katledildi.

Bilhassa İbn Teymiyye'nin görüşlerine dayandığı "et-
Tarīkatu'l-muhammediyye" adlı eserinde *Birgivi*, çok sayıda
davranışları *bid'at* ve yasak olarak nitelendirir. Bunlardan
bazıları şunlardır:

- Para karşılığı Kur'an tilavet etmek veya öğretmek.
- Başını sallayarak Kur'ân-ı Kerîm tilâvet etmek.
- Kubbe veya türbe inşası
- Türbelerde kurban kesmek, oraya bir şeyler bağlamak,
orada ölenlerden medet ummak.
- Kandillerde mum yakmak
- Ölüm münasebetiyle özel bir dînî âyin yapmak
- Duada Allah'la kul arasına aracılar sokmak
- Sözle ifade edildikten sonra İslâm Peygamberi'nin veya
başka İslâm büyüklerinin mezarını ziyaret etmek üzere
seyahat etmek.
- Kur'ân-ı Kerîm veya sünnete dayanmayan fetvalar vermek.
- Mevlid Kandili gibi kandiller kutlamak.

İMAM BİRGİVİ'NİN SOSYAL HAYATA ETKİSİ

Osmanlı Devleti kurulduğu yıllardan başlamak üzere bilimsel düşünceye ve ilerlemeye büyük önem vermiştir. Devlet adamları daha kuruluş yıllarında, Selçuklu başta olmak üzere Anadolu ve çevresinde kurulmuş devletlerin mirasını da sahip çıkmıştır. Çünkü daha kuruluş yıllarında eğitimlerini Anadolu'daki çeşitli medreselerde tamamlayan bazı kişilerin Mısır, Bağdat, Semerkant, Mekke ve Medine gibi değişik İslam memleketlerinde eğitimlerine devam ettiklerini görmekteyiz. Mesela Orhan Gazi döneminde açılan ilk medresenin müderrisi Dâvud el-Kayserî Anadolu dışında Mısır ve İran'da da eğitim görmüştür. Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda aykırı görüşleri ile dikkati çeken Şeyh Bedreddin'de (1358-1416) eğitiminin bir kısmını Kahire, Medine ve Mekke'de tamamlamıştır . Kadı-zâde el-Rûmî (1337-1436?) ve talebesi Ali Kuşçu (v. 1474) gibi Osmanlı medreselerinde akli ve tecrübî ilimlerin kurulup gelişmesine müessir olan müderrisler, Timur'un torunu Uluğ Bey'in (1394-1449) Semerkant'ta kurduğu medresede yetişmişlerdir. Bilhassa Selçuklular dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin kurulduğu yıllarda, Anadolu ilim ve fikir hayatının iki besleyici kaynağından birincisi Maverâünnehir, Harezm ve Horasan; ikincisi ise Irak, Suriye, Mısır ve Hicaz olmuştur. Bu sebeple Anadolu'daki ilim ve fikir hayatının söz konusu bölgelerdeki mekteplerce oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Riyazi ilimler (felsefe, mantık, kelim, tıp vb.) alanında daha çok Maverâünnehir ve Horasan mektebi, dini ilimlerde (hadis ve fıkıh gibi) ise Hicaz, Suriye, Mısır ve Irak mektepleri etkili olmuştur.

Osmanlı coğrafyası Yıldırım Bayezid devrinden itibaren İslam dünyasının önemli ilim

merkezlerinden biri haline geldi. Bunun bir sonucu olarak İslam memleketlerinden birçok ilim adamı, talebe, kadı Osmanlı Devleti'ne doğru akın etmeye de başladı. Osman Gazi döneminden II. Murad döneminin sonuna kadar 75 âlim ve şeyhten 33'ü Anadolu'da doğmuş ve tahsillerini Anadolu'da tamamlamıştır. Bunlardan 12 tanesi tahsilini tamamlamak için Şam ve Mısır'a, 6 âlim ise İran'a gitmiştir. Bu zaman zarfında 7 âlim Mısır ve Şam'dan, 18 âlim de İran ve Maveraünnehir taraflarından Osmanlı ülkesine gelmiştir.

Bilhassa XV. yüzyılın sonları ile ve XVI. yüzyıl, Osmanlı ilim ve fikir hayatında önem arz eder. İstanbul'un fethi, daha sonra İran ve Mısır seferleri Osmanlı bilim ve düşünce yapısından yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur. Çünkü Fatih İstanbul'u feth ettikten sonra doğu dünyasının önemli bilim adamlarını İstanbul'a davet ederek İstanbul'u bilim şehri yapmak için önemli girişimlerde bulunmuştur. Fatih'in torunu Yavuz Sultan Selim, dedesi Fatih'in açtığı yoldan giderek önce Tebriz'i, daha sonra Mısır'ı Osmanlı topraklarına katarak buralardaki sanat, düşünce ve bilim adamlarını İstanbul'a davet etmiştir. Bu olaylar sonrası İstanbul bilim, sanat ve düşünce merkezi haline geldi. Fakat bu gelişmeler bir takım soru ve sorunları da beraberinde getirdi. Bunlardan birisi -bilhassa Mısır'ın fethi sonrası- Osmanlı düşünce yapısının durağanlaşması ve akıldan uzaklaşması görüşüdür. Diğeri ise Osmanlı Devleti'nin Ehl-i sünnet çizgisinden uzaklaşması düşüncesidir.

İlk önce birinci meseleyi vuzuha kavuşturalım. Daha sonra Osmanlı'nın Ehl-i sünnet çizgisinden uzaklaşma veya hassasiyeti konusuna değiniriz. XV. asır Osmanlı ilim anlayışının Fahreddin el-Râzî mektebinin etkisiyle geliştiği bir devir oldu. Pek çok İslam memleketinde etkili olan Şeyhü'l-ulema-Râzî

mektebinin bu asırda Osmanlı medresesinde en kuvvetli temsilcisi Molla Fenâri ismi ile tanınan Şemsüddin Mehmed'dir. Akli ve felsefi düşünüş tarzının hâkim olduğu bu mektep, XVI. yüzyılda İbn-i Kemal onun talebesi Ebu's-Suûd Efendi ile devam etmiştir. Böylece gerek XV. gerekse XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ilmiye sınıfı daha ziyade Râzi mektebine mensup ulemaca oluşturulmuştur. Fahreddin Râzi müspet ilimle ilgilenerek Astronomi alanında büyük çalışmalar yapmıştır. Râzi ayetlerdeki düşünceler tecrübi ilimlerden Astronomi ve uzaydan bahseden kurumlar üzerinde çalışmıştır. Kuran-ı Kerim'deki Astronomi ile ilgili bilgileri akli çerçevesinde tefsir etmeye çalışan Râzi, şimşegin çakmasının ve gök gürlemesi kendine göre izah eder. Kiblenin ancak geometri ile tespit edilebileceğini söyleyen Râzi, bu ilmi tahsil etmenin farz-ı ayın olduğunu ileri sürer. Biyoloji ve Botanik konusuna tefsirinde geniş yer verir. Râzi, Kuran-ı akıl ve ilmi bir anlayışla tefsir etmeye veya tefsirinde akla öncelik vermeye çalışmıştır.

İmam-ı Birgivi'nin düşünceleri ve sosyal hayat üzerindeki etkilerine girmeden önce Osmanlı ilim adamları üzerinde büyük etkisi görülen Mâturidilik ve Eş'arilik üzerinde biraz durmak istiyorum. Mâturidiliğin kurucusu olan Ebu Mansur Muhammed b. Mahmud el-Mâturidî es-Semerkandî, takriben 862 yıllarında Semerkand'ın Maturidi kasabasında doğmuş,

944 yılında Semerkand'da vefat etmiştir. Ebu Mansur Muhammed b. Mâturidî'nin sistemini, Mâturidiyye mektebinin yetiştirdiği önemli âlimlerden Necmeddin Ömer Nesefî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ahmed Zameşeri, Ebü'l Hasan Burhaneddin Ali b. Abdülcelil Merginâni, Fahreddin el-Râzi, Nasireddin Tusi ve Kadı Beyzavi geliştirmiştir. Mâturidi, Ebu Hanife'nin nakle

ağırlık veren düşüncesine akli da kattı. Bunun için Fıkıhta Hanefi mezhebine bağlı olanların büyük çoğunluğunun itikatta Mâturidi'dir. Mâturidiliğin kurucusu olan Mâturidi Semerkant doğumlu olduğu için Türklerin çoğunluğu itikatta Mâturidi mezhebini benimsemişlerdir. Osmanlı sınırlarındaki Müslümanlar bilhassa Türkler, genelde Mâturidi mezhebine bağlı idiler. Mâturidilik mezhebi Osmanlı uleması ve toplumu arasında daha çok kabul görmüştür. Fakat Mâturidiliğin yanında Eş'ari ulemasının da tesirinde kalınmıştır. Bu durum fiiliyata tam anlamıyla yansımaya bile medreselerde okutulan kitaplar bu konuda bilgi vermektedir. Mesela Mâturidiyye mezhebinin yayıldığı ülkelerde Mâturidiyye kitaplarından çok Eş'ari eserleri okunmuş, okutulmuş ve işlenmiştir. Osmanlı medreselerinde bile uzun yıllar okutulan ders kitaplarından çoğu Eş'ari eserleridir.

Eş'ariliğin kurucusu olan Ebu'l-Hasan Ali el-Eş'ari 873 yılında Basra'da doğmuş, 936 yılında Bağdat'da vefat etmiştir. Yaklaşık 40 yaşına kadar mutezile bilginlerinden Ebu-Ali el-cubbai'nin talebesi olan el-Eş'ari, daha sonra Mutezileden ayrılarak Ahmet ibn-Hanbel'in yoluna tutarak ehl-i hadis zümresine katılmıştır. Fikirleri kısa sürede Irak, Suriye ve Mısır'da yayılmıştır. Eş'ari, Bağdat sistemini kurarak İslam dünyasında kendinden söz ettirmiştir. Eş'arilik, Mutezile'ye karşı sistemini mantiki delillere dayandırmıştır. Eş'ari'nin hemşerisi Bakillâni de onun sistemindeki bazı eksikleri tamamlayarak kuvvetlendirmiştir. Eş'arilik, doğduğu coğrafya olarak Mutezile ile mücadele içinde olduğundan Mutezilenin tesirlerine az çok maruz kalmış bunun için de görüşlerinde bazı tutarsızlıklar belirmiştir. Bu açıdan Eş'ariliğin bazen nakilden kimi zamanda akıldan uzaklaştığı olmuştur. Mâturidilik ise coğrafya itibarı ile mutezileyi reddetmiştir.

Eş'arilik ve Mâturudiliğin Osmanlı ilim adamları üzerindeki etkilerinden daha önce söz etmiştik. Bazı bilim adamlarına göre; “kuruluştan Kanuni dönemine kadar Osmanlı ilmiye zümresinde, bir anlamda medresede Mâturidilik hâkimdi. Bu anlayışa göre, Allah her şeyi bir sebeple yaratmıştır. Sebepler araştırıla araştırıla ilk sebebe kadar gider. Sebeplerin araştırılması yeni şeylerin keşfine ve yeni kanunların bulunmasına yardımcı oluyordu. Osmanlı ilim adamları bu anlayış ile hareket ettiğinden her şeyi araştırıyorlardı. Ancak Mısır'ın fethine müteakip Mısır ulemasının etkisinde kalınmaya çalışıldı. Mısır uleması Eş'ari olduğundan, Eş'ari anlayışına göre varlıkların ve olayların meydana geliş sebeplerini araştırma zarureti yoktu. Her şeyi Allah'tan bilmek ve ilk sebeple yetinmek kâfi idi. Böyle bir anlayış Osmanlı ulemasının arasında süratle yayıldı ve medreseye hatta devlete hâkim olmaya başladı. Olayların sebeplerini araştırma yavaş yavaş ortadan kalktı. Nakilcilik ve şerhçilik yerleşti. İlimler arası denge kalktı ve ilimler arası çatışma başladı”. Mısır'ın fethi sonrası Osmanlı bilimsel düşüncesinde bir değişme meydana gelmiş olsa da Osmanlı Devletinde ilmi gerilemeyi doğrudan bu sebeplere bağlamak doğru değildir. Çünkü Osmanlı'nın kuruluş ve gelişme döneminden başlamak üzere Osmanlı ulemasının Mısır ve Maveraünnehir'den beslendiği de tarihi bir hakikattir. İşin diğer bir boyutu ise Mâturidiyye mezhebinin yayıldığı ülkelerde, Mâturidiyye kitaplarından çok Eş'ari eserleri okunmuş ve okutulmuştur. Osmanlı medreselerinde bile uzun yıllar okutulan ders kitaplarından çoğu Eş'ari eserleridir.

Ehl-i sünnet itikadının iki büyük mektebi, Mâturidiyye ile Eş'ariyye temelde birbirinin aymıdır. Her ikisi de nakle bağlı kalmak ve nakilden hareket etmekle beraber akla da önem vermişlerdir. Ehl-i

sünnet imamaları pozitif ilimlere (fizik, kimya, tıp, matematik vb.) karşı çıkmamıştır. Meşhur Eş'ari âlimlerinden Bakillani akla önem vermekle birlikte nakli kesinlikle ihmal etmemiştir. Osmanlı ilim adamları üzerinde büyük etkisi görülen Seyyid Şerif Cürcani'nin (1346-1413) Eş'ari mi Mâturidi mi olduğu açık değildir. Saduddin Taftazani'nin Mâturidi mi Eş'ari mi olduğu konusunda da farklı görüşler vardır. Osmanlı ilim zihniyetinin oluşmasında Taftazani'nin eserleri ve görüşleri ziyadesiyle etkili olmuştur. Hatta Osmanlı medresesinin ve zihniyetinin hocası Taftazanidir diyenler olmuştur. Taftazani “bilgi aklın idrakidir.” diyerek akla büyük önem vermiştir.

Eş'arilik doğduğu coğrafya itibari ile daha mücadeleci bir şekil içine girmiştir. Durumu icabı zaman zaman akli reddetmiştir. Mücadeleci olmasından dolayı daha tanınmış hatta Mâturidiliğin Eş'ariye bağlı olduğunu iddia edenler bile olmuştur. Bazı araştırmacılar Eş'arileri Mâturidiliğe nispetle selefte daha yakın bulurlar. Mâturidilerin yerine göre akla daha çok önem verdikleri düşünülebilir.

Bu açıklamalardan sonra şimdi yeniden Osmanlıya dönelim. XV ve XVI. Asırlar Osmanlı medeniyetinin en parlak devri olduğu kadar bir takım farklılaşmanın da kendini gösterdiği asırlardır. Yukarıda da söylendiği gibi XV ve XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin ilmiye sınıfı daha ziyade Râzi mektebine mensup ulemaca oluşturuldu. Resmen devlet hizmetinde bulunan ulema devlet politikasında bu mektebin anlayışına uygun bir tarzda etkili oldu. XVI. asrın ikinci yarısının başlarında Râzi mektebinden tamamıyla farklı bir mektep daha ortaya çıktı ki bu Osmanlı ilim ve fikir hayatında sanılandan daha çok etkili olmuştur. Osmanlı tarihinde devletin temsil ettiği İslam anlayışına ilk ciddi anlamda karşı çıkış hareketidir. Bu hareketin en önemli

temsilcilerinden olan Birgivî Mehmet Efendi, XVI. asırda Osmanlı devletinde üst kademelerde mühim vazifeler yüklemiş bulunan Râzi mektebine mensup ilim ve din adamlarına, bunların temsil ettikleri ve dolayısıyla devletin düşüncesi haline getirdikleri görüşe, tasfiyeci (selefiyeci) yaklaşım içerisinde muhalefet ederek, onları toplum hayatında müşahede ettikleri bozuklukları ıslah etmemekle suçlamıştır. Bu açıdan İmam-ı Birgivî Osmanlı'da bir tepki hareketinin mümessilidir.

İmam-ı Birgivî 1523 yılında Balıkesir'in Kepsut ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini babası Ali Zeynuddin Efendi'nin yanında yapmıştır. Daha sonra İstanbul'a gelerek ilmini ilerletmiştir. İstanbul'da meşhur semaniye medresesi müderrislerinden ve asrın faziletli kimselerinden olan Ahi-zade Mehmet Muhiddin Efendi'den, sonra da sultan Süleyman'ın Anadolu Kadaskeri Abdurrahman Efendi'den dersler almıştır. Eğitimini tamamladıktan sonra onun yanında mülazemetle göreve başlamıştır. Üç yıl süren bu mülazemetten sonra İstanbul'daki çeşitli medreselerde görev yapmıştır. Bir süre de Edirne askeri kassamlığında bulunmuştur. Bu görevinden ayrılarak İstanbul'a gelmiş ve Bayramiye Tarikatı şeyhi Abdullah Karamani'nin müridleri arasına katılmıştır. Hatta şeyhinin tavsiyesi üzerine askeri kassamlık görevinde iken kazandığı paraları geri sahiplerine iade etmiştir. Birgivî her meselede kur'an ve sünnetten deliller aramıştır. Bu durumunu yakından müşahede eden II. Selim'in hocası Ataullah Efendi, onu Birgi'de yaptırdığı medresenin müderrisliğine tayin ettirmiştir. Bu vesile ile Birgi'de kendi mektebini kuran İmam-ı Birgivî burada ömrünü, talebe yetiştirmek, vaaz vermek ve kitap yazmakla geçirmiştir. Birgivî'nin *zühdi* bir ahlak yaklaşımı ile ortaya koyduğu fikirleri

ve İslâmı yaşamadaki samimiyeti fikirlerinin toplum tarafından kabulünü kolaylaştırmıştır. Kur'an ve sünnetten ayrılmama hususunda hassas olan Birgivî 1573 senesinde Birgi'de vefat etti.

İmam-ı Birgivî toplum hayatında gördüğü bozuklukların dinden sapması neticesinde ortaya çıktığına inanıyordu. O bunların ortadan kaldırılmasının tek çaresinin dini yeterince yaşamakta görmüş ve bu çerçevede tavsiyelerde bulunmuştur. Onun din anlayışı temel çizgi itibariyle, İslâm'ın esaslarında mevcut olmayıp sonradan halk arasında çeşitli sebeplerle zuhur eden bir takım dinî vasıflı uygulama(bid'at)lara karşı çıkmak ve bunları temizlemek şeklinde özetlenebilir. İmam-ı Birgivî tasavvufa da mesafeli durmuştur. Fakat o, Ehl-i sünnet esaslarına bağlı tasavvuf büyüklerine değil tasavvuf adına bid'at ve hurafe ortaya çıkararak sözde mutasavvıflara karşı çıkmıştır. Kur'an ve sünnete tam bağlı olan İmam Birgivî, Kur'an'ın para karşılığında okunup okutturulması ve herhangi bir dini görevden para alınmasını da hoş karşılamamıştır. Bu konuda zamanın âlimleriyle yazılı ve sözlü münazaralara girmiştir. Hatta devrin şeyhülislamı ve en güçlü şahıslarından olan Ebu's-Suûd Efendi ile zaman zaman karşı karşıya gelmiştir. Bilhassa Birgivî, Şeyhülislam Ebu's-Suud Efendi'nin para vakfını caiziyeti konusunda kaleme aldığı "*Risale Fi Vakfı'l Menkuli Ve'n Nükudi*" isimli risalesine karşı bir reddiye olarak "*es-Seyfü's Sarim Fi Adem-i Cevaz-i Vakfı'l Menkul-i ve'd Derahim*" adlı risalesinde, Ebu's-Suûd'un para vakıfları konusundaki görüşlerini şiddetle reddetmiştir. Ebu's-Suûd Efendi'nin para vakıfları konusundaki görüşlerine karşı Hanefî hukukunu temel alarak risalesini hazırlamıştır. Çünkü o dönemde Osmanlı coğrafyasında yaşayanların çok büyük bir çoğunluğu Hanefî mezhebini benimsemekteydi. Birgivî o derece

ileri gitmiştir ki şeyhülislamı dinden sapmakla bile suçlamış ve risaleyi kaleme alma sebebini de şöyle özetlemiştir: “...zamanımızın şeyhülislamı Ebu’s-Suûd Efendi böyle bir vakfın geçerli olduğu hususunda bir risale yazdı ve birçok yerinde hataya düştü. Sevap umarak vakıf yapan kimselerin bu esere güvenmemeleri için onun reddedilmiş bu yönlerini açıklamak gerekir. Ta ki, hâkimler de aldanıp onun hükümlerine sığınmayalar. Zira o, güvenmeye elverişli değildir ve kıyamet gününde onlara mazeret olamaz. Usul ve fûru’a aykırı ve nakil ile çelişiktir. Bu kitabı halk için bir fitne sayarım ve her gücü yetenin de bozması lazım gelen dini bir sakınca olarak görürüm. Fakat ya cahil, ya korkak veya zayıf olduğu için hiçbir kimsenin buna el atacağını sanmıyorum. Öyleyse bunu kalem ve dilimle önlemek bana vacip oldu. Çünkü bildiğim halde bunu saklar (ve susarsam) lanetlenmekten korkarım. Diyerek izah eder. Ebu’s-Suûd Efendi ile restleşmesinden sonra kendisine “padişah seni cezalandırır” diyenlere; “Ya öldürürler ki bu şehitliktir. Yahut hapsederler, o ise uzlet ve halvet demektir. Her ikisi de iki yoldur. Ya da sürgün ederler ki bu da hicret ve peygamberlerin (s.a.v.)sünnetidir ve ben bunlardan sevap umarım.” Diyerek cevap verir.

Özellikle memurların rüşvet alması, kadınların, muhtesiplerin ve diğer devlet görevlerinin rüşvet yemesi, ehil olmayan kişilere ve onların çocuklarına ilmi ve idari büyük makamlar verilmesi ve bu yüzden toplumda cehaletin, batıl inanışların, bid’atların artması en çok karşı çıktığı durumlarıdır. Devleti yöneten kişilerden din görevlilerine kadar toplumun her zümresinde gördüğü bozuklukları yaptığı vaazlarda ve yazdığı eserlerde keskin bir dille eleştiriyordu. Şehzade II. Selimin hocalığını yapan ve kendisini Birgi’deki medreseye müderris olarak atayan Ataullah Efendi’yi bile nüfuzunu kullanarak devlet işlerine

karıştığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Ömrünün son yıllarında İstanbul'a giderek Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'yla görüşmüştür. Ona devlet yapısındaki yolsuzluklardan ve toplumdaki aksaklıklardan duyduğu rahatsızlığı dile getirmiş ve bunların düzeltilmesi için nasihatlerde bulunmuştur.

Şüphesiz ki bir şahsın ilmi durumunu ortaya koyan önemli ölçülerden biri, onun yetiştirdiği talebeleri, diğeri de yazdığı eserlerdir. Birgivî kendi din anlayışını ahlak, akaid, tefsir ve hadis gibi çeşitli dallarda yazdığı kitap ve risaleler ile ortaya koymaya çalıştı. Asıl şöhretini ise *Tarikat-ı Muhammediyye* diye bilinen *et-Tarikatü'l Muhammediyye fi's-Sireti'l-Ahmediyye* adlı eseriyle yapmıştır. Bu eser başta olmak üzere yazmış olduğu diğer eserler İmam-ı Birgivî'nin ilmi cihetini bize gösterir. Birgivî, gerek yaptığı çalışmaları ve gerekse fikirleri ile devrinden itibaren birçok âlimin ilgisini çekmiştir. Onun şöhreti sadece doğup büyüdüğü ve yetiştiği bölgeyle sınırlı kalmamış, kısa zamanda büyük Osmanlı Devleti'nin her tarafına yayılmıştır. Birgivî'nin ölümünü takip eden yıllarda Mısır, Mekke ve Medine gibi yerlerde, gerek kendisine gerekse eserlerine duyulan hayranlığı dile getiren şiirler terennüm edildiğini görmekteyiz. Bunlar sadece şair değil aynı zamanda bilim adamıdır. Bundan şunu anlıyoruz ki, XV ve XVI. yüzyıl Osmanlı ilmi, kendi içerisinde gelişmemiş, tüm İslam âlemi ile etkileşim içerisinde de olmuştur.

Birgivî Mehmed Efendi'nin fikirleri, XVII. yüzyılda ortaya çıkan ve Osmanlı Devletini bu yüzyılın sonlarına kadar meşgul eden dinin bütün bid'atlardan arındırılması gerektiğini hararetle savunan Kadızâdeliler hareketinin temel dayanak noktasını da oluşturmuştur. Birgivî kadar samimi olmayan bu hareketin savunucuları, siyasi nüfuz ve çıkar peşine

düşerek, onun din anlayışını ve yorumlarını taassup derecesinde savunmayı tercih etmişlerdir. Bu harekete adını veren Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1635) ve yandaşları Birgivi'nin yalnızca saptırılmış taraflarını eleştirdiği tasavvuf anlayışını tamamen reddederek tarikatlara karşı düşmanlık beslemişlerdir.

Kadızâde Mehmed Efendi'nin vefatından sonra Kadızâdeliler hareketinin önemli temsilcilerinden bir diğeri Üstüvani Mehmed Efendidir. Bu zat Kadızâdeli Mehmed Efendi'nin yanında yetişmiştir. Ayasofya vaazi de olan bu zat, verdiği vaazlar ile toplum üzerinde etkili olmuştur. Üstüvani Mehmed Efendi ve savunduğu fikirler sadece toplum üzerinde etkili olmayıp saraya da nüfuz etmiştir. Bidatlara savaş açan Üstüvani Mehmed Efendi ve taraftarları camilerin minarelerinin yıkılması başta olmak üzere tekke ve zaviyelerin kapatılmasını ve dine sonradan giren her şeyin yasaklanmasını istemekteydiler. Kadızâdelilerin en önemli temsilcilerinden ikincisi Üstüvani, Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa geldiği ilk günlerde daha da ileri giderek toplum hayatından bidatlerin tamamen çıkarılmasını istemiştir. Bu durum karşısında bir tedbir almak için harekete geçen yeni sadrazam Köprülü Mehmed Paşa, Kadızâdelilerin önde gelenlerini Kıbrıs'a sürmüştür. Bu şekilde toplum üzerinde etkili olan Kadızâdeliler hareketi bir süre durdurulmuştur. Vani Efendi, Kadızâdeliler hareketini üçüncü kuşak olarak XVII. asrın sonlarına kadar taşıdı.

Sonuç olarak, XVI. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'nın resmi din anlayışına karşı kendi mektebini kurarak muhalefet eden İmam-ı Birgivi, İslam dinine sonradan giren şeylere karşı itirazını samimi bir şekilde dile getirmiştir. Fikirlerini yayma konusunda devrin idarecileri ile münakaşaya girmeden kaçınmamıştır.

2023 ÖDEMiŞ